

ÇALIŞAN ÇOCUKLARDA YETERLİK ALANLARI DAVRANIŞAL VE DUYGUSAL SORUNLAR

Competencies, Behavioral and Emotional Problems Among Working Children

Zeynep ŞİMŞEK*
Neşe EROL**

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi
Halk Sağlığı Anabilim Dalı -Şanlıurfa
** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi
Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı

ÖZET

Yoksulluk çocukların çalışmasında en temel belirleyicidir. Bu çalışmada çalışan çocukların yeterlikleri, davranış ve duygusal sorunlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Türkiye Ruh Sağlığı Araştırmasının (TRSA) veri toplama araçlarından biri olan CBCL/4-18 Çocuk ve Gençler için Davranış Değerlendirme ölçeğinin verileri analiz edilmiştir. Sonuçlar, 8-18 yaşları arasındaki çocukların %8.4'ünün çalıştığını göstermektedir. Çalışan çocuklarda davranış ve duygusal sorunların çalışmayan çocuklardan daha fazla olduğu, ayrıca çalışan çocukların yeterlik puanlarının da daha düşük olduğu saptanmıştır. Bulgular toplum ruh sağlığı politikaları açısından çalışan çocukların önemli bir risk grubunu oluşturduklarını göstermektedir. Eğitim düzeyini yükseltme ve yoksulluğu azaltma yoluyla çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik programların hazırlanması,

ayrıca çalışan çocuklara yönelik ruh sağlığı hizmetlerinin planlanmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Çalışan çocuklar, davranış ve duygusal sorunlar, yeterlik alanları.

SUMMARY

Poverty is significantly associated with the working of children. The paper aims to improve our understanding about competencies, behavioral and emotional problems among working children and to compare with the non-working children. Data from the Mental Health Survey of Turkey were used. Child Behavior Checklists (CBCL/4-18) were used to collect data. Findings revealed that 8.4% of the children were in the labor force. Parents of children aged 8-18 revealed significantly higher behavioral and emotional problems for working children than non-working. On the other hand, working children obtained lower scores for competencies scales. The paper concludes that working children is one of the important risky groups in view of mental health policies. Intervention programs designed to reduce the level of child labor need to focus upon both reducing poverty and increasing literacy, also mental health services should be organized.

Key Words: Working children, behavioral and emotional problems, competencies.

GİRİŞ

Çocukların ekonomik bir faaliyette bulunması sadece Türkiye'de değil, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm dünyada önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değişmekle birlikte dünyadaki her beş ile üç çocuktan birisinin eko-

nomik olarak faal olduğu ve çalışan çocukların büyük çoğunluğunun gelişmekte olan ülkelerde yaşadığı bildirilmektedir (Aktaran: Senemoğlu 2001). Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal gerçeklerinden kaynaklanan çocukların çalışmasında yoksulluk temel belirleyici konumdadır (Nangia, 1987; Mitra, 1994, 822-25; Thaba ve ark., 1996, 3-14; Mehra-Kerpelman, 1996, 8-9; Atauz, 1997; Piyal ve Bildik 2002, 118-29; Woolf, 2002, 477-82). Çocukların çalışmasında geleneksel toplumlarda yoksulluk dışındaki bir diğer temel faktörün, bazı ailelerin erken yaşta çalışmaya başlamanın çocukların sosyalleşmelerinin bir parçası olduğu şeklindeki düşünceleri olduğu belirtilmektedir (Woolf, 2002, 477-82; Nangia, 1987).

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün Ekim 1999 Çocuk İşgücü anketi sonuçlarına göre çocukların %10.2'si ekonomik bir faaliyette bulunmaktadır (DİE, 1999). Bu araştırmada, Türkiye genelinde, 6-17 yaş grubunda ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların ağırlıklı olarak hanehalkı gelirine katkıda bulunmak amacıyla çalıştıkları bildirilmektedir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeyi kabul eden Türkiye'de Medeni yasa ya göre de "18 yaşından küçükler çocuk olarak kabul edilmektedir. Bu durumda, 18 yaşına kadar herkesi çocuk olarak tanımlayan sözleşme, çocuğun bakım, gelişim ve eğitiminin öncelikle çocuğun ana baba ve yasal vasilerini sorumlu tutmakla beraber, çocuğun söz konusu haklarının korunması ve sağlanması konusunda nihai sorumluluğu devlete vermiştir. Anayasanın 50. maddesinde ise, "Kimse yaşına, cinsiyetine

ve gücüne uygun olmayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar" biçiminde ifade edilerek çocukları çalışma yaşamından koruyacak önlemlerin alınmasına değinilmektedir. Ancak İş Yasasının 67. maddesinde çalışma yaşının 15 olarak saptandığı, yine aynı yasa "çocukların sağlık ve gelişmelerine okul veya meslekî eğitim ve mesleğe yönelten programlarına devamlarına, yahut öğrenimden yararlanma kabiliyetlerine zarar vermeyecek nitelikteki hafif işlerde 13 yaşını doldurmuş çocukların çalıştırılmaları mümkündür" denilmektedir. Bu son ibareyle yasa koyucu her ne kadar çocuğu korumaya dönük birtakım ilkelere benimsemişse de çalışma yaşını 13'e kadar düşürerek; çocukların yeterli eğitimi almaksızın iş gücü olarak kullanımını meşrulaştırmıştır. Ayrıca, iş yasasına tabi olmayan işlerde Umumi Hıfzısıhha Yasası çalışma yaşını 12 olarak belirlemiştir. Bu durumda ülkemizde çocukların çalışma yaşı 12'ye kadar düşürülmüştür. Böylece çocuğun gelişim ve eğitimindeki aile ve devletin yükümlülüğünü azaltıp henüz gelişmekte olan çocuğun kendisine ağır bir sorumluluk yüklenmiş ve ucuz iş gücü olarak kullanılmalarına neden olmuştur (Senemoğlu 2001).

Önceki çalışmalar çocukların çalışma durumu ile fiziksel gelişimleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermiştir (Satayanarayana ve ark., 1985, 131-139; Ellen, Janice, 1994, 803-807; Gross ve ark., 1996, 453-58; Hawamdeh, Spencer 2003, 167-172). Bu çocukların genellikle yoksul ailelerin çocukları olduğu, ye-

tersiz ve dengesiz beslendikleri, yetersiz sanitasyon, güvenli içme ve kullanma suyuna sahip olmayan evlerde ve ortamlarda yaşadıkları belirtilmektedir. Bu çocuklarda anemi, iştahsızlık, erken yaşta sigara başta olmak üzere madde kullanmaya başladıkları bildirilmektedir. El emeğine dayalı işlerde çalışanlarda yaralanmaların sıklıkla görüldüğü, genellikle fabrikalarda toksik maddelerle çalışanlarda kronik akciğer hastalığı, anemi, öksürme, boğaz ağrısı, solunum yolu hastalıkları, göz enfeksiyonları gibi sağlık riskleri taşıdıkları, ayrıca solvent, pestisit gibi maddelere bağlı olarak zehirlendikleri saptanmıştır (Sekar, 1992, 53-9; Nigam, 1994, 63-7; Laraqui ve ark., 2000, 31-43; Woolf, 2002, 477-82;). Öte yandan, epidemiyolojik çalışmalar, sokaklarda yaşayan/çalışan çocuklarda HIV seropozitifliği oranlarının gittikçe arttığını ortaya koymaktadır (Duyan, 2002, 140-46). Çalışan çocukların yukarıda değinilen fiziksel sağlık riskleri yanısıra, fiziksel ve duygusal istismara daha fazla uğradıkları saptanmıştır (Sekar, 1992, 53-9; Mathews ve ark., 2003, 181-2). Ruhsal sorunlar açısından değerlendirildiğinde Piyal ve Bildik tarafından (2002) çalışan çocuk ve ergenlerde aşırı içme dönüklük, depresyon, uyku bozuklukları ve dikkat sorunları bildirilmektedir.

Çalışmanın Amacı

Çalışan çocukların fiziksel sağlık risklerine yönelik çalışmalar bulunmakla birlikte, davranış ve duygusal sorunları ile yeterlik alanlarını geniş bir örneklem üzerinde inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışmada çalışan çocukların yeterlik alanları ile davranış ve duygusal sorunlarını

annelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda belirlemek ve çalışmayan çocuklarla karşılaştırmak amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Örneklem ve İşlem

Çalışmada Türkiye Ruh Sağlığı Araştırma verisi kullanılmıştır. Türkiye Ruh Sağlığı Profili Araştırmasında tabakalı, çok aşamalı, kümeli, olasılık örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Son aşamada seçilen birim olan kümenin her tabakada seçilme olasılığı eşit olduğu için araştırma kendinden ağırlıklıdır. Tabakalar Türkiye'nin 5 demografik bölgesi ve 3 yerleşim yeri tipinin (il, ilçe, köy) çaprazlanmasıyla oluşturulmuştur. Araştırmanın bulguları 15 tabaka ve 4 büyük kentimiz ile bunların herhangi bir şekilde birleştirilmesiyle elde edilen toplum kesimlerine genellenebilir niteliktedir. Yerleşim yerinin seçildiği aşamalarda çerçeve olarak T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1990 Sayımı İdari Bölünüş Yayını gerekli güncelleştirme yapılarak kullanılmıştır. Son aşamada küme seçimi için T.C. Sağlık Bakanlığı'nca tutulan ve her sene güncelleştirilen Evhalkı Tespit Fişleri Kullanılmıştır. Örnek seçiminin her aşamasında sistematik rasgele seçim yapılmıştır (Ulusoy, 1998, 5-24).

Araştırmada annelerle yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak, CBCL/4-18 Çocuk ve Gençler için Davranış Değerlendirme Ölçeği uygulanmıştır. Verilerin analizi SPSS (10.0) programı kullanılarak yapılmıştır. Analizlerde *t* testi, ki-kare testi, tek yönlü varyans analizi ve pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

Veri Toplama Aracı

4-18 Yaş Çocuk ve Gençlerde Davranış Değerlendirme Ölçeği

(Child Behavior Checklist For Ages 4-18-CBCL/4-18): Bu ölçek 4-18 yaş grubu çocuk ve gençlerin yeterlik alanları ve sorun davranışlarını ane-babalardan elde edilen bilgiler doğrultusunda değerlendirmek amacıyla Achenbach ve Edelbrock (1983) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 20 yeterlik ve 118 problem maddesinden oluşmaktadır. Yeterlik ile ilgili maddeler "Çocuğunuzun yapmaktan en çok hoşlandığı sporları sıralayınız" gibi, çocuk ve gencin ilgilendiği ve aktif olarak katıldığı spor ve spor dışı etkinlikleri, ev ya da ev dışında yaptığı işleri kapsar. Derecelendirme katılımın miktarı ve niteliğine göre yapılır. Ayrıca herhangi bir spor ya da sosyal kuruluş, klüp ya da gruba üyeliği, arkadaş, kardeş, anne baba ilişkileri, kendi başına oyun oynama ya da iş yapma gibi sosyal alanlardaki işlevleri belirler. Okuldaki başarı durumunu, sorunlarını ve okul etkinliklerine katılımın niteliğini ve niceliğini de yansıtır. Etkinlik, Sosyallik ve Okul alt ölçeklerinin toplamından Toplam Yeterlik puanı elde edilir. Ölçekte Yeterlik ile ilgili maddelerin yanı sıra açık uçlu bazı sorular ve ifadeler de yer almaktadır. Bunlar çocuk ve gencin herhangi bir hastalığı, fiziksel ya da zihinsel özürünün olup olmadığı, çocuğun anne babayı en çok kaygılandıran özellikleri ile çocuğun en beğenilen özelliklerine ilişkin bilgilerdir. Bu maddeler profilde puanlanmamaktadır.

Ölçeğin 2. bölümünde ise, çocuk ve gençlerde görülen davranış ve duygusal sorunları tanımlayan 118 maddeye yer verilmiştir. Örneğin

"Hep dikkat çekmek ister" gibi. Sorun davranışlar son 6 ayda görülme sıklık derecesine göre 0, 1 ve 2 olarak derecelendirilir ve maddeler çeşitli alt ölçekler içinde gruplandırılır. Ölçekten "İçe Yönelim" ve "Dışa Yönelim" gibi, iki ayrı davranış belirti puanı elde edilmektedir. İçe Yönelim grubunu "Sosyal İçe Dönüklük, Somatik Yakınmalar, Anksiyete/Depresyon", Dışa Yönelim grubunu ise "Suça Yönelik Davranışlar ve Saldırgan Davranışlar" alt testlerinin toplamı oluşturmaktadır. Ayrıca her iki gruba da girmeyen "Sosyal Sorunlar, Düşünce Sorunları ve Dikkat Sorunları" da ölçekte yer almaktadır. Bu alt testlerin toplamından "Toplam Problem" puanı elde edilmektedir. Her iki bölümden ve her bir alt testten elde edilen puanlar kız ve erkekler için ayrı olarak hazırlanmış profil kağıtlarına yaş dilimleri dikkate alınarak işaretlenir ve o çocuğa özgü bir profil oluşturulur. Ölçek çocuk ve gençlerin sosyal yeterlik alanlarını ve sorun davranışlarını birlikte ele alıp değerlendirebilmektedir (Achenbach, 1991).

CBCL/ 4-18' in 1981 formu ülkemizde Türkçe'ye ilk kez Melda Akçakın ve Işık Savaşır tarafından 1983 yılında çevrilmiş, güvenilirlik çalışması yapılmış ve 6-11 yaşında toplam 80 çocuğa uygulanmıştır (Akçakın 1983, Akçakın 1985). Çalışmada farklı yaş grupları ve cinsiyet değişkenlerine göre normlar toplanmadığı için ölçek daha sonraları ülkemizde yaygın olarak kullanılmamıştır. CBCL nin 1991 formu, Türkçe'ye Neşe Erol ve Cengiz Kılıç tarafından çevrilmiş ve ülkemizdeki 1983 çeviri formuyla sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla çeviriler karşılaştırılmış,

farklılık ve benzerlikler gözden geçirilmiştir. Daha sonra ölçek bir Türk dilbilimci tarafından incelenmiş ve Türkçe ifadelerde bazı düzeltmeler yapılmıştır. Ölçek bu şekliyle başka bir psikolog ve psikiyatir tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilerek karşılaştırma yapılmıştır. Daha sonra ölçek, eğitim düzeyi düşük olan 10 anneye uygulanarak alanda uygulama yapılmıştır. Bunlara ek olarak iki dilde tekrarlama tekniği kullanılmış ve ölçek İngilizce ve Türkçe'yi iyi bilen 24 anneye bir hafta ara ile bir kez Türkçe bir kez İngilizce olarak iki kez uygulanmış ve korelasyonlar Toplam Yeterlikte .89, Toplam Problemde .93 bulunmuştur. Ölçeğin Türkçe test-tekrar test güvenirliği, 50 anneye bir hafta ara ile 2 kez uygulanarak hesaplanmış ve korelasyonlar Toplam Yeterlikte .78, Toplam Problemde ise .84 olarak saptanmış ve korelasyonların yüksek olduğu belirlenmiştir (Erol ve ark., 1995).

Ölçeğin iç tutarlılığı, 4488 çocuk ve gencin puanları üzerinden Cronbach alpha katsayısı ile hesaplanmış ve katsayılar; İç Yönelimde .82, Dış Yönelimde .81 ve Toplam Problemde .88 olarak bulunmuştur. Toplam Yeterlikte ise, katsayı .70 olarak saptanmıştır. Ölçeğin yerleşim yeri tipine göre Toplam Problem Katsayıları ise; il merkezinde .85, ilçede .86 ve köyde .84 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar, ölçeğin iç tutarlılığının test tekrar test korelasyonundaki gibi yüksek olduğunu ve ele alınan cinsiyet ve yaş grupları ile il, ilçe ve köylerde güvenilir olarak kullanıldığını göstermektedir (Erol, Şimşek, 1998, 28).

BULGULAR

Analizlere dahil edilen toplam 3179 çocuktan 268'i (%8.4) çalışmaktadır. Araştırmaya katılan çocuklar arasında çalışan çocuklarda en küçük çalışma yaşı 8 olarak saptanmıştır. Çocukların %68.1'inin ailelerinin maddi durumlarının kötü olması nedeniyle çalıştıkları bildirilmiştir. Yaklaşık %30'unun çalışma nedeni ise bir meslek öğrenmek olarak açıklanmıştır. Çocuklardan yalnızca %10.8'i (29) okula devam etmektedir.

Çizelge 1'de görüldüğü gibi, çocukların %42.5'i 15 ve altı yaşlardadır. Çalışan çocukların %63.4'ü (170) erkek, 36.6'sı (98) kızdır. Erkek çocukların kız çocuklara göre anlamlı olarak çalışma yaşamına daha fazla katıldıkları belirlenmiştir ($\chi^2=19.242$, $p=0.001$). Yerleşim yeri tipine göre dağılım incelendiğinde, çalışan çocukların çoğunluğunun il merkezinde ($\chi^2=14.091$, $p=0.002$) ve Batı bölgesindeki illerde yaşadıkları saptanmıştır ($\chi^2=100.72$, $p=0.000$).

Yeterlik Alanları

Çizelge 2'de görüldüğü gibi, 8-18 yaşları arasındaki çalışan çocukların etkinlik ve okul alt testlerinden çalışmayan çocuklara göre anlamlı olarak daha düşük puan aldıkları ($p \leq 0.05$), ancak sosyallik alt ölçeğinden alınan puanlar arasında farklılık bulunmadığı saptanmıştır ($p \geq 0.05$).

Etkinlik alt testinde farkı yaratan grubun erkek çocuklar olduğu, bir başka ifadeyle çalışmayan erkek çocukların daha etkin oldukları, okul alt testinde ise farkı kızların yarattığı, çalışmayan kızların okul başarılarının anlamlı olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır ($p \leq 0.05$).

Çizelge 1: 8-18 Yaş Grubu Çalışan ve Çalışmayan Çocukların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Çalışan Çocuklar Sayı (%)*	Çalışmayan çocuklar Sayı (%)*	Toplam Sayı (%)*
Cinsiyet			
Erkek	170 (63.4)	1439 (49.4)	1609 (50.6)
Kız	98 (36.6)	1472 (50.6)	1570 (49.4)
Yaş			
15 yaş ve altı	114 (42.5)	2372 (81.5)	2486 (78.2)
16-18	154 (57.5)	539 (18.5)	693 (21.8)
Yerleşim Yeri			
İl	125 (46.6))	1194 (41.0)	1316 (41.5)
İlçe	63 (23.5)	830 (28.5)	893 (28.1)
Köy	80 (29.9)	887 (30.5)	967 (30.4)
Bölgeler			
Batı	161 (60.1)	930 (31.9)	1091 (34.3)
Güney	36 (13.4)	454 (15.6)	490 (15.4)
Orta	44 (16.4)	588 (20.2)	632 (19.9)
Kuzey	15 (5.6)	319 (11.0)	334 (10.5)
Doğu	12 (4.5)	620 (21.3)	632 (19.9)
Toplam	268(8.4)	2911(91.6)	3179 (100.0)

*Sütun %

Çizelge 2: 8-18 Yaşları Arasındaki Çalışan ve Çalışmayan Çocukların Aldıkları Yeterlik Puanlarının karşılaştırması

Yeterlik Alanları	Çalışan Çocuklar Ortalama (Sd)	Çalışmayan Çocuklar Ortalama (Sd)	t puanı (p)
Etkinlik	7.2 (3.9)	8.3 (4.0)	4.323 (0.001)
Sosyal-lik	11.4 (3.2)	11.3 (3.1)	0.471 (0.638)
Okul	8.2 (2.6)	9.1 (1.8)	2.543 (0.011)
Toplam Yeterlik	18.0 (7.59)	19.2 (6.0)	0.975 (0.330)

Çalışan kız ve erkeklerde yeterlik alt test puanları arasında anlamlı farklılık görülmemiştir ($p \geq 0.05$). Çalışan çocukların aldıkları yeterlik puanlarının yaşa bağlı değişimleri incelendiğinde; çalışan çocukların yaşları ilerledikçe daha sosyal oldukları, ancak etkinlik, okul ve toplam yeterlik puan-

larının yaşa bağlı bir değişiklik göstermediği saptanmıştır ($p \leq 0.05$). Çalışan çocukların yeterlik puanları yerleşim yeri tipine göre anlamlı farklılık göstermemiştir ($p \geq 0.05$).

Çalışmayan kız ve erkek çocuklarda ise, yeterlik alt testlerinin tümünden alınan puan ortalamaları arasında

anlamli farklılık saptanmış olup, etkinlik ve sosyallik alt ölçeklerinden erkek çocuklar (sırasıyla; $t=4.139$, $p=0.001$, $t=6.764$, $p=0.001$), okul alt testinden ise kızlar ($t=3.941$, $p=0.001$) anlamli olarak daha yüksek puan almışlardır. Genel olarak değerlendirildiğinde çalışmayan erkek çocukların toplam yeterli puanlarının kızlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır ($t=4.817$, $p=0.001$). Bu çocukların okul dışındaki yeterli alanlarında yaşa bağlı değişim izlenmemiş ($p\geq 0.05$), ancak yaşın ilerlemesiyle okul başarısının anlamli olarak düştüğü saptanmıştır ($p\leq 0.05$). Bu çocukların illerde daha etkin, köylerde daha sosyal, okul başarılarının da il ve ilçelerde daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($p\leq 0.05$).

Sorun Davranışlar

Çizelge 3'de görüldüğü gibi, 8-18 yaşları arasındaki çalışan çocukların çalışmayan çocuklara göre "içe yönelim ve dışa yönelim" sorunlarının daha fazla olduğu saptanmıştır ($p\leq 0.05$). Hem içe yönelim hem de dışa yönelim sorunları için farkı yaratan grubun çalışan erkek çocuklar olduğu, çalışan kız çocuklarında yalnızca depresyon puan ortalamasının anlamli olarak yükseldiği belirlenmiştir ($p\leq 0.05$). İçe Yönelim ve dışa yönelim sorunlarına girmeyen sosyal sorunlar, düşünce sorunları ve dikkat sorunları ise çocuğun çalışma duruma göre anlamli bir farklılık göstermemiştir ($p\geq 0.05$).

Çizelge 3: 8-18 Yaşları Arasındaki Çalışan ve Çalışmayan Çocukların Sorun Davranışlarının karşılaştırması

Sorun Davranışlar	Çalışan Çocuklar Ortalama (Sd)	Çalışmayan Çocuklar Ortalama (Sd)	t puan (p)
Sosyal İçe Dönüklük	3.2 (2.8)	2.8 (2.7)	1.910(0.056)
Somatik Sorunlar	1.5 (2.4)	1.1 (2.0)	2.828(0.005)
Anksiyete/Depresyon	5.4 (4.2)	4.8 (3.8)	2.495(0.013)
Sosyal Sorunlar	1.4 (1.6)	1.6 (1.9)	1.710(0.087)
Düşünce Sorunları	0.6 (1.1)	0.5 (1.4)	1.488(0.137)
Dikkat Sorunları	3.6 (2.9)	3.4 (2.9)	0.882(0.378)
Suç Yönelik Davranışlar	1.5 (2.5)	1.1 (1.8)	3.695(0.001)
Saldırgan Davranışlar	5.7 (6.2)	5.0 (5.2)	1.978(0.048)
İçe Yönelim	9.8 (7.6)	8.5 (6.5)	3.085(0.002)
Dışa Yönelim	7.2 (8.1)	6.1 (6.2)	2.810(0.005)
Toplam Problem Puanı	25.3 (19.5)	22.3 (16.6)	2.268 (0.023)

Çalışan çocuklarda cinsiyete bağlı değişimler izlendiğinde; kızlarda depresyonun, erkeklerde ise düşünce sorunları, dikkat sorunları, suç yönelim davranışlar ve dışa yönelim sorunları puan ortalamalarının anlamli olarak daha yüksek olduğu

saptanmıştır ($p\leq 0.05$). Toplam problem, içe yönelim sorunları ve sosyal içe dönüklük, somatik sorunlar, sosyal sorunlar, saldırgan davranışlar alt test puanlarının cinsiyete bağlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır ($p\geq 0.05$). Bu bulgu da çalışan erkek

çocuklarda içe yönelim sorunlarının kızlara benzer olduğunu göstermektedir.

Çalışan çocuklarda yaş ile sosyal sorunlar ve sosyal içe dönüklük sorunları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken ($p \leq 0.05$), diğer sorun alanları ile yaş arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p \geq 0.05$). Bir başka ifade ile yaş ilerledikçe sosyal sorunlar ve sosyal içe dönüklük sorunları azalırken, diğer sorunlar yaşla birlikte farklılık göstermemektedir.

Çalışmayan çocukların sorun davranışlarının cinsiyete bağlı değişimleri incelendiğinde; sosyal sorunlar ve düşünce sorunları dışında tüm sorun alanlarının anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır ($p = 0.000$). Erkeklerde toplam problem puanı kızlara göre anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Ayrıca, dışa yönelim sorunları, saldırgan davranışlar, suça yönelik davranışlar, dikkat sorunları puan ortalamaları erkek çocuklarda daha yüksek bulunurken, içe yönelim sorunları kapsamında içe dönük davranışlar, somatik sorunlar ve depresyon kızlarda anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Çalışmayan çocuklarda, yaş ile içe yönelim sorunları arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken ($p \geq 0.05$), somatik sorunların, sosyal sorunların, suça yönelik sorunların, dikkat sorunlarının, saldırgan davranışların, dışa yönelim sorunlarının azaldığı, dikkat sorunlarının ise arttığı belirlenmiştir ($p \leq 0.05$).

Ayrıca çalışan ve çalışmayan çocuklar için il merkezinde yaşamanın sorun davranışların puan ortalamalarını

anlamlı ölçüde yükselttiği belirlenmiştir ($p \leq 0.05$).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Çocukların ekonomik olarak faaliyette bulunması, özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sorundur. Bu araştırmada 8-18 yaşları arasındaki çocukların %8.4'ünün gelir getirci bir işte çalıştıkları saptanmıştır. Çocukların işgücüne katılma oranları ülkelerin gelişmişlik düzeyiyle yakından ilgili olup, Nepal'de %18, Sivasaki'de %30, Bangladeş'te %21, Hindistan'da %63.7 olarak bildirilmektedir (Nangia, 1987; Sekar, 1992, 53-9; Thaba ve ark., 1996, 3-14; Hadi, 2000, 380-4). Araştırmada çocukların %68.1'inin ailelerine maddi katkıda bulunmak için çalıştıkları belirlenmiştir. Dolayısıyla yoksulluk bir çok araştırmacı tarafından da belirtildiği gibi çocukların çalışmasında temel faktördür (Nangia, 1987; Mitra, 1994, 822-25; Thaba ve ark., 1996, 3-14; Mehra-Kerpelman, 1996, 8-9; Atauz, 1997; Piyal ve Bilal, 2002, 118-29; Woolf, 2002, 477-82).

Erken yaşlarda çocuğun içinde bulunduğu çevre ve çocuğa sağlanan eğitimin niteliği, çocuğun gelecekteki başarısını ve dolayısıyla da yaşam kalitesini büyük ölçüde etkilediği bilinmektedir. Bu çalışmada, çocukların yalnızca %10.8'inin okula devam ettiği belirlenmiştir. Bu durum çocuğun şimdiki ve sonraki yaşamını etkileyen en temel haklarından biri olan eğitim hakkının verilmediğini göstermektedir.

Araştırmada, çalışan çocukların büyük çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu (%63.4) görülmektedir. Thaba ve arkadaşları (1996) tarafından ya-

pılan bir çalışmada ise, kız çocukların çalışma yaşamına erkeklere göre daha fazla katıldıkları saptanmıştır. Yerleşim yeri tipine göre incelendiğinde, çalışan çocukların çoğunluğunun il merkezinde ve Batı bölgesindeki illerde yaşadıkları saptanmıştır. Bunun nedeni, Atauz'un da (1997) belirttiği gibi, ailenin sosyo-ekonomik statüsü ile yakından ilişkili olup, göç ederek geldikleri kentin yerleşik yapısına entegre olma sürecinde, ailenin tüm bireylerinin çalışma yaşamına atılmak zorunda kalmalarıdır.

Çocukların erken yaşta çalışma yaşamına atılmaları, onların fiziksel, sosyal ve ruhsal sağlıklarını olumsuz yönde etkilerken, yeterlik alanlarını da önemli ölçüde düşüren bir sosyal olgudur. Bu çalışmada, çalışan çocukların çalışmayan çocuklara göre, spor, müzik, günlük faaliyetlere katılım ve okul başarılarının daha düşük olduğu belirlenmiştir. Oysa çocuk ruh sağlığı alanında yapılan çalışmalar, çocuk ve gençlerdeki yeterliğin koruyucu bir boyut olduğunu ve çocuğun gücünün, yeterliğinin güçlükleri ve sorunları azaltmada önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır (Cohen ve Kershner 1988).

Çalışmayan çocuklarda erkeklerin daha etkin ve sosyal, kızların ise okulda daha başarılı oldukları saptanmıştır. Çocuğun çalışmasının cinsiyete dayalı bu farkı ortadan kaldırdığı, erkek çocukların da kızlara benzer şekilde etkinliklerinin azaldığı, çalışan kızların ise okul başarılarının düştüğü saptanmıştır. Ayrıca ilde yaşayan çalışmayan çocukların yeterliklerinin daha iyi olmasına karşın, çalışan çocuklarda bu farkın da ortadan kalktığı, il, ilçe ya da köyde

yaşamının etkili olmadığı saptanmıştır. Ülkemizde çocuk ve gençlerimizin katılabileceği spor, müzik, resim, izcilik, folklor gibi çeşitli etkinlikleri düzenleyen kuruluşların yaygın olmaması, var olan kuruluşlara katılımın zaman ve ekonomik açıdan aileye yük getirmesi, çalışan çocukların ailelerinin genellikle yoksul olmaları ve çalışan çocukların çalışmak dışında çok fazla zamanlarının olmamasının bu tür etkinliklere katılımlarını kısıtladığı düşünülmektedir.

Araştırmada genel olarak her iki grupta da, içe yönelim sorunlarının, içe yönelim alt testlerinden ise anksiyete/depresyon puan ortalamasının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Dışa yönelim sorunları, diğer insanlarla olan çatışmaları yansıtırken, İçe Yönelim sorunları daha çok içsel sorunların ve sıkıntıların göstergesidir. Türk çocuklarının Amerikalı çocuklarla karşılaştırıldığı bir çalışmada (Achenbach ve Erol, yayınlanmamış çalışma), Türk çocuklarında içe yönelim, Amerikalı çocuklarda ise, dışa yönelim sorunları ağırlık kazanmıştır. İki grup arasında en belirgin farklılık anksiyete/depresyon alt testinde saptanmıştır. Benzer sonuçlar bir başka çalışmada da ortaya konmuştur. Hollanda'da yaşayan Türk işçi çocukları, Hollanda'lı çocuklar ve Ankara'da yaşayan çocukların karşılaştırıldığı bir çalışmada, Türk çocuklarını Hollanda'lı çocuklardan ayıran en büyük farkın anksiyete/depresyon alt testinden kaynaklandığı saptanmıştır (Arslan ve ark., 1997).

Çalışan çocuklarda sorun davranışlarının incelendiği bu çalışmada, yapılan diğer çalışmalara benzer şekilde, çalışan çocukların çalışmayanlara

göre daha fazla sorun yaşadıkları belirlenmiştir (Mitra, 1994). Hem içe yönelim hem dışa yönelim sorunları için farkı yaratan grubun çalışan erkek çocuklar olduğu, çalışan kız çocuklarında yalnızca depresyon puan ortalamasının anlamlı olarak yükseldiği görülmüştür. Çalışmayan erkek çocuklarda dışa yönelim sorunlarının daha fazla olmasına karşın, çalışan çocuklarda kızlara benzer şekilde içe yönelim sorunları artmaktadır. Çocuğun yaşına bağlı değişimler incelendiğinde, yine çalışan çocuklarda yaşla birlikte sorunlar farklılaşmamaktadır. Ancak her iki grup için de ilde yaşama sorun davranışları anlamlı olarak artırmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgular toplum ruh sağlığı ve sosyal politikalar açısından çalışan çocukların önemli bir risk grubu olduklarını göstermektedir. Bireyi, aileyi ve toplumu sosyal, psikolojik ve ekonomik anlamda etkileyen, yoksulluğu arttıran ve hastalık yükünün önemli bir kısmından sorumlu olan ruhsal bozuklukların önlenmesi için, risk altındaki bu çocukların sorunlarının erken dönemde farkına varılıp, tanınıp gerekli önlemlerin alınmasına ve yaşamın niteliğinin yükseltilmesine gereksinim duyulmaktadır. Çalışan çocuklarda çalışmayanlara göre, gerek yeterlik puanlarının daha düşük olması, gerekse sorun davranışlarının daha yüksek olmasında temel faktörlerden birinin yoksulluk olduğu bilinmektedir. Lourie tarafından yoksulluğun sosyal, ekonomik ve bireysel faktörleri kapsamında, fiziksel ve ruhsal hastalıklar, eğitim ve öğretim eksikliği nedeniyle beceri yokluğu veya eksikliği, hızlı nüfus artışı, göçler, işsizlik, ekonomik krizler gibi pek çok ne-

den belirtilmiştir (Aktaran: Koşar, 2000). Dolayısıyla sorunun oldukça karmaşık ve çok boyutlu olması nedeniyle pek çok disipline, sektöre, disiplinlerarası ve sektörlerarası işbirliği ve eşgüdüm içinde çalışmaya gereksinim vardır.

Koşar'ın (2000) belirttiği gibi mutlak yoksulluğun en aza indirilmesinde, eğitimin, çocukların zihinsel, sosyal ve duygusal gelişimlerini sağlayarak yoksulluk döngüsünü kırmada en temel araç olduğu gözönüne alınarak, çocukların çalışmalarını önleyerek eğitim haklarından yararlanmalarını sağlamak gerekmektedir. Eğitimle birlikte, yoksullukla fiziksel, sosyal ve ruhsal sağlık arasındaki sıkı ilişki gözönüne alınarak, doğum öncesi dönemden itibaren koruyucu ve erken-tanı tedaviye yönelik sağlık hizmetlerinin, aile planlaması hizmetlerinin, halkın sağlık eğitimi programlarının, çocuk yetiştirmeye yönelik aile eğitimlerinin etkili olarak sunumu ile sağlıklı bireyler yetiştirmek, yoksulluğun önlenmesinde önemli yer tutmaktadır.

Sonuç olarak, çalışan çocuklara yönelik hizmetlerde sosyal hizmet ve halk sağlığı uygulamalarının bütünlleştirilerek yürütülmesi, bu bağlamda koruyucu, tedavi edici ve güçlendirici hizmet programlarının hazırlanması ve uygulanmasının gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Achenbach, T.M., Edelbrock, C. (1983) *Manual for the Child Behavior Checklist/4-18 and Revised Child Behavior Profile*. University of Vermont, Department of Psychiatry, Burlington VT.

- Achenbach, T.M. (1991a) *Manual for the Child Behavior Checklist/4-18 and 1991 Profile*. University of Vermont, Department of Psychiatry, Burlington VT.
- Akçakın, M. (1983) *Çocuklar ve Ana Babalarının Psikiyatrik Yönünden İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Akçakın, M. (1985) "Çocukların Davranışlarını Değerlendirme Ölçeğinin Tanıtımı ve Güvenirlilik Çalışması". *Psikoloji Dergisi*, 5:3-6.
- Arslan, L., Verhulst, F.C., Van der Ende, J., Erol, N. (1997) "Understanding Childhood (Problem) Behaviors from a Cultural Perspective: Comparison of Problem Behaviors and Competencies in Turkish Immigrant, Turkish and Dutch Children". *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 32: 477-484.
- Atauz, S. (1997) *Diyarbakır Sokak Çocukları Araştırması*. Uluslar arası Lions, MD 118 Yönetim Çevresi. Ankara.
- Birleşmiş Milletler Teşkilatı, (1989) *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*.
- Cohen, N.J, Kershner, J. (1988) "Correlates of Competence in a Child Psychiatric Population". *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56:97-103.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. Ekim 1999 *Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları*. Ankara.
- Duyan, V. (2002) "Kentleşme Sürecinde Sokak Çocukları ve AIDS". *Sosyal Hizmet Sempozyumu' 98; Kentleşme Sürecinde Sosyal Hizmet 5-7 Kasım Antalya*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını no: 010. Ankara, 140-46.
- Erol, N., Arslan, B.L., Akçakın, M. (1995) "The Adaptation and Standardization of the Child Behavior Checklist among 6-18 Year-Old Turkish Children". In J Sergeant (ed.), *Eunethydis: European Approaches to Hyperkinetic Disorder*. Zurich: Fotoratar. 97-113.
- Erol, N., Şimşek, Z. (1998) "Türkiye Ruh Sağlığı Profili: Çocuk ve Gençlerde Ruh Sağlığı: Yeterlik Alanları, Davranış Ve Duygusal Sorunların Dağılımı": N Erol, C Kılıç, M Ulusoy, M Keçeci, Z Şimşek (eds.). *Türkiye Ruh Sağlığı Profili Raporu*, Eksen Tanıtım Ltd. Şti. Ankara: 25-76.
- Gross, R., Landfried, B., Herman, S. (1996) "Height and Weight as a Reflection of the Nutritional Situation of School-Aged Children Working and Living in the Streets of Jakarta". *Social Science and Medicine*, 43 (4), 453-58.
- Hadi, A. (2000) "Child abuse among working children in rural Bangladesh: prevalence and determinants". *Public Health*, Sep;114 (5): 380-4.
- Hawamdeh, H., Spencer, N. (2003) "The Effects of Work on the Growth of Jordanian Boys". *Child Care, Health and Development*, 29: 3, 167-172.
- Koşar, N. (2000) *Sosyal Hizmetlerde Sosyal Yardım Alanları (Yoksulluk ve Sosyal Hizmet)*. Şafak Matbaacılık. Ankara.
- Laraqui, C.H., Caubet, A., Laraqui, O., Belamallem, I., Harourate, K., Curtes, J.P., Verger, C. (2000) "Child Labor in the Artisan Sector of Morocco: Determinants and Health Effects". *Sante Publique*, Mar; 12 (1): 31-43.
- Mathews, R., Reis, C., Iacopino, V. (2003) "Child labor. A matter of health and human rights". *J. Ambul Care Manage*, Apr-Jun; 26 (2): 181-2.
- Mehra-Kerpelman, K. (1996) "Children at work: How many and where?" *World of Work*, 15: 8-9.
- Mitra, S. (1994) "Factors in the Socio-Cultural Environment of Child Laborers: A Study in a Small Scale Leather Goods Industry in Calcutta". *Occup. Environ Med*, Dec; 51 (12): 822-5.
- Nangia, P. 1987. *Child Labour: Cause-Effect Syndrome*. New Delhi: Janak Publishers.
- Nigam, S.(1994) "Street Children of India - a Glimpse". *J Health Manag*, Jan-Jun; 7(1): 63-7.
- Piyal, Y.B., Bildik, T. (2002) "Çalışan Çocukların Psikososyal Sorunlarının Çözümünde Sosyal Hizmetlerin İşlevleri". *Sosyal Hizmet Sempozyumu'98; Kentleşme Sürecinde Sosyal Hizmet 5-7 Kasım Antalya*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını no:010. Ankara, 118-29.
- Satayanarayana, K., Prasanna K. T. ve Narasinga R. B. S. (1985) "Effect of Early Childhood under Nutrition and Child Labor on Growth and Adult Nutritional Status of Rural Indian Boys around Hyderabad". *Human Nutrition: Clinical Nutrition*, 40, 131-139.

Sekar, H.R.(1992) "Children at Health Risks". *ICCW News Bull*, Jul-Dec; 40 (3-4): 53-9.

Senemoğlu N. (2001) "Çocuk Hakları, Çalışan Çocuklar ve Eğitim Sorunları". *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 151.

Thapa, S., Chhetry, D., Aryal, R.H. (1996) "Poverty, Literacy and Child Labour in Nepal: a District-Level Analysis". *Asia Pac Popul J*, Sep;11 (3): 3-14.

Türk Medeni Kanunu

Ulusoy, M. (1998) "Türkiye Ruh Sağlığı Profili Raporu: Örnekleme Planı ve Hanehalkı Anketi ile İlgili Sonuçlar". N. Erol, C Kılıç, M Ulusoy, M Keçeci, Z Şimşek (eds.). *Türkiye Ruh Sağlığı Profili*, Eksen Tanıtım Ltd. Şti, Ankara. 5-24.

Woolf, A.D.(2002) "Health Hazards for Children at Work". *J Toxicol Clin Toxicol*, 40 (4): 477-82.

T.C. Anayasası.

1475 Sayılı İş Kanunu.

1593 Sayılı Umumi Hifzısıhha Kanunu.

H. Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayınları

Sosyal Hizmet Sempozyumu'96 - Toplumsal Gelişme ve Değişme Sürecinde Sosyal Hizmet, Ankara: 2001

Sosyal Hizmet Sempozyumu'97 - Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlülük ve Sosyal Hizmet, Ankara: 1997.

Prof. Dr. Sema Kut'a Armağan - Yaşam Boyu Sosyal Hizmet, Ankara: 1999.

Travma Tedavisi Uzman Eğitimi, Ankara: 2000.

Antropoloji ve Yaşlılık - Prof. Dr. Vedia Emirođlu'na Armağan, Ankara: 2000.

Sosyal Hizmet Sempozyumu'98 - Kentleşme Sürecinde Sosyal Hizmet, Ankara: 2002.

Sosyal Hizmette Yeni Yaklaşımlar ve Sorun Alanları – Prof. Dr. Nihal Turan'a Armağan, Ankara: 2001.

İnsani Gelişme ve Sosyal Hizmet - Prof. Dr. Nesrin Koşar'a Armağan, Ankara: 2000.

Sosyal Hizmet Eğitiminde Yeniden Yapılanma I- Ankara: 2002.

Sosyal Hizmet Sempozyumu 2001 – Deprem ve Sosyal Hizmetler, Ankara, 2002.

Sosyal Hizmet Sempozyumu 2000 – Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Sosyal Hizmet Politikaları, Ankara, 2002.

İSTEME ADRESİ

Hacettepe Üniversitesi

Sosyal Hizmetler Yüksekokulu

Fatih Caddesi, 195, Çiftasfalt, Keçiören

06290 ANKARA

Tel: +90.(0)312.355 40 00 Fax: +90.(0)312.355 57 71